

ETNOLOŠKA STAVBNA DEDIŠČINA

Nadloga ali priložnost

Strokovni članek | 1.04

Izvleček: V članku avtorica predstavlja zakonsko opredeljene redno delo in naloge etnologa konservatorja ter težave, s katerimi se ta srečuje pri svojem vsakodnevnem delu. Podaja usmeritve za celostno ohranjanje nepremične kulturne dediščine, pri čemer poudarja posredovanje vedenja o vrednotah dediščine mlajšim generacijam ter takšno ureditev državne zakonodaje, ki bi v večji meri ščitila kulturno dediščino.

Ključne besede: kulturna dediščina, varstvo kulturne dediščine, lastništvo kulturne dediščine, vrednotenje kulturne dediščine, rekonstrukcija, obnova

Abstract: Presented are the legally prescribed work scope and tasks of the ethnologist conservator, and the difficulties and dilemmas that such work entails. Provided are the guidelines for the integrated conservation of immovable cultural heritage, with a particular emphasis on the transmission of knowledge about the value of heritage to younger generations, and the necessity for a state legislation that would protect cultural heritage to a higher degree.

Key Words: cultural heritage, conservation of cultural heritage, ownership of cultural heritage, evaluation of cultural heritage, reconstruction, restoration

Uvod

Večkrat me ljudje na terenu in tudi znanci vprašajo: »Kaj pa ti sploh delaš na Zavodu?« Od etnologa kustosa, zaposlenega v muzeju, katerega delo širša javnost bolje pozna in razume, se naše res kar precej razlikuje. Predvsem izvajamo raznovrstne, zlasti upravne in strokovne naloge na področju varstva nepremične kulturne dediščine, saj smo, ko se gradbeni posegi izvajajo na registrirani nepremični dediščini in spomenikih, soglasodajalci v upravnih postopkih. Naše poslanstvo pa je tudi izvajanje ukrepov, s katerimi poskušamo pri lastnikih in najširšem krogu javnosti razvijati zavest o dediščini, njenem pomenu in nalogah varstva. Ohranjanje dediščine, varstvo in zaščita nepremične dediščine zajemajo tiste temeljne ukrepe in dejavnosti, ki so osnovne dejavnosti Zavoda za varstvo kulturne dediščine (ZVKDS) in tudi tam zaposlenih konservatorjev (internetni vir 1). Pri izvajanju teh ukrepov naletimo konservatorji na več dejavnikov, ki zavirajo, otežujejo ali celo onemogočajo ustrezno izvajanje ohranjanja dediščine. V nadaljevanju bom predstavila nekatere med njimi.

Pravno varstvo nepremične kulturne dediščine

Etnologi, zaposleni na Zavodu za varstvo kulturne dediščine kot konservatorji, opravljamo svoje delo v okviru zakonskih pooblastil. Čeprav je v teoriji obseg strokovnega zanimanja etnološke vede širši od ozkega pojma tradicionalne vsebine t. i. »ljudskega stavbarstva«, pa je v praksi konservatorske službe razumevanje etnologovega dela še vedno isto. In to ne glede na to, da se je obseg preučevanja vsakdanjega življenja, ki se v najbolj izpovedni obliki odraža prav v stavbarstvu, že pred nekaj leti razširil s podeželja tudi na trge in mesta ter tako tudi na trško in meščansko arhitekturo.

Varstvo kulturne dediščine je opredeljeno v strokovnih podlagah za varstvo kulturne dediščine, ki so obvezna sestavina občinskih prostorskih planov in državnega prostorskega plana ter v aktih o razglasitvi kulturnih spomenikov lokalnega ali državnega pomena.

Kulturna dediščina je torej varovana hierarhično na več

ravnih. Posamezni objekt kulturne dediščine je lahko zavaran tudi kot del širšega območja kulturnega spomenika ali kot del krajinske oziroma naselbinske dediščine.

Varstveni režimi so najpomembnejši instrument varstva dediščine. Z njimi so določena merila za posege v kulturno dediščino ter pogoji uporabe, obseg posegov, potrebnih za novo rabo oziroma za sodoben način življenja, ter dopustne prilagoditve novim standardom in tehnologijam.

Načelo celostnega varstva dediščine med drugim pravi, da je prihodnost dediščine v njeni uporabi. Uporaba dediščine prispeva k njenemu ohranjanju, ohranjanje dediščine pa tako prispeva tudi h gospodarskemu razvoju in k atraktivnejšemu življenjskemu in delovnemu okolju. Uporaba dediščine v koristne namene je torej tudi z varstvenega vidika zaželena, vendar le v primeru, da prilagoditev novi uporabi upošteva načelo zvestobe njenemu zgodovinskemu in arhitektonskemu značaju.

Vsi posegi v objekte kulturne dediščine, ki vplivajo na lastnosti, zaradi katerih so bili ti vpisani v Register nepremične kulturne dediščine, so podvrženi nadzoru pristojne službe za varstvo kulturne dediščine (internetni vir 2).¹

Določanje zahtev pri posegih v registrirano nepremično kulturno dediščino podpoglavje

V opisu rednih del in nalog in zaradi enotnega sistema varstva nepremične dediščine, kot navaja Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1 2008), smo konservatorji dolžni za posege v varovane objekte in območja kulturne dediščine, ki so bodisi redna ali investicijska vzdrževalna dela, izdajati ustrezne kulturnovarstvene akte, kulturnovarstvene pogoje in kulturnovarstvena soglasja.² Po službeni dolžnosti smo tako, lahko bi rekli, iz prve

1 Besedilo se nahaja na spletni strani Zavoda za varstvo kulturne dediščine. Namenjeno je lastnikom objektov kulturne dediščine in jih seznanja z osnovnimi načeli njihovega varstva.

2 Kulturnovarstveno soglasje je treba pridobiti za posege v spomenik, v vplivno območje spomenika, če to obveznost določa akt o razglasitvi, v varstvena območja dediščine, v registrirano nepremično dediščino ali



Domačija Dane 6.

Foto: Dane pri Sežani, 1978 (Arhiv ZVKDS, OE Nova Gorica)

roke seznanjeni z dogajanjem v prostoru. Pri tem se večina posegov izvaja na t. i. območjih naselbinske dediščine.³ Varstveni režim za posege v slednja varuje morfološko zasnovo naselja, javni prostor, ulične fasade, obliko streh, gabarite, mejo in silhueto naselja (ZVKD-1 2008: 2. alineja 1. odstavek 132. člena). Posameznih anonimnih arhitektur znotraj naselja, ki same na sebi nimajo statusa kulturne dediščine, izrecno ni prepovedano rušiti. ZVKD-1 v 31. členu govori o izdajanju kulturnovarstvenega soglasja za raziskavo in odstranitev dediščine. To se lahko izda v primeru, če se ugotovi dotrajanost ali poškodovanost spomenika ali dediščine, ki je ni mogoče odpraviti z običajnimi sredstvi, ali če spomenik ali dediščina ogroža varnost ljudi in premoženje in če je bil spomenik pred tem ponujen v prodajo po ceni, ki upošteva njegovo stanje. Obenem se je pristojnost odločanja o raziskavah in odstranitvi dediščine prenesla na ministra, a le v primeru izgube bistvenih lastnosti, ki opredeljujejo dediščino (ZVKD-1 2008: 3. odstavek 31. člena).

(...) Ker 31. člen po našem prepričanju obravnava primere, ko se predlaga odstranitev dediščine ali spomenika v celoti, bi ne bilo smiselno, ko bi se za vsak posamezni objekt v območju zahtevalo kulturnovarstveno soglasje po 31. členu, saj se z odstranitvijo posameznega objekta, zlasti če ta sam po sebi ne prispeva k spomeniškim lastnostim območja, ne posega nujno v varovane vrednote spomenika ali dediščine. Le v primeru, ko se namerava porušiti bistveni del spomeniškega območja ali območja dediščine, bi moral o takem posegu odločiti minister (...) (ZVKDS 2008).

Leta 2012 je na Območno enoto Nova Gorica Zavoda za varstvo kulturne dediščine RS prispelo 837 vlog, od tega 101 prošnja za rekonstrukcijo objektov, v 21 primerih pa so investitorji zaprosili za izdajo soglasja za odstranitev objekta, pri čemer je s tem mišljena rušitev obstoječega objekta, v nekaterih primerih pa še

v enoto urejanja prostora, če to obveznost določa prostorski akt, in za raziskavo dediščine (ZVKD-1 2008: 28. člen).

3 Naselbinska dediščina je »nepremična dediščina, ki v naravi predstavlja mestno, trško ali vaško jedro, njegov del ali drugo območje poselitve« (ZVKD-1 2008: 19. odstavek 3. člena).



Domačija Dane 6, nadomestna gradnja na istem mestu.

Foto: Eda Belingar, Dane pri Sežani, 2013

ponovna pozidava na istem mestu.⁴ Kljub temu da pred vsako rušitvijo zahtevamo izdelavo natančnega tehničnega posnetka obstoječega stanja objekta za dokumentarno varovanje, ostaja nesporno dejstvo, da objekta kulturne dediščine po odstranitvi ni več.

Drugi večji sklop posegov na objektih kulturne dediščine so rekonstrukcije.⁵ Tudi v »idealnem« primeru, ko je pri rekonstrukcijah prisoten družbeni denar, skratka, ko je obnova⁶ nepremičnega spomenika ali enote dediščine sofinancirana iz državnega proračuna ali kakšnih drugih namenskih sredstev⁷ in je izplačilo družbenega sofinancerskega deleža odvisno od doslednega upoštevanja kulturnovarstvenih pogojev in posledično soglasja, je konservator zaradi gradbeno tehničnih predpisov prisiljen skle-

4 ZGO-1B (2007) v 1. členu črta 7.3. točko iz 2. člena ZGO-1-UPB1 (2004), ki govori o nadomestnih gradnjah, ko se na mestu poprej odstranjenega objekta ali v njegovi neposredni bližini, vendar znotraj gradbene parcele, zgradi nov objekt, s katerim se bistveno ne spremeni namembnost, zunanosti, velikosti in vpliva na okolje dosedanega objekta, ki se ga pred začetkom uporabe nadomestnega objekta odstrani.

5 Rekonstrukcija objekta je spreminjanje tehničnih značilnosti obstoječega objekta in prilagajanje objekta spremenjeni namembnosti ali spremenjenim potrebam oziroma izvedba del, s katerimi se bistveno ne spremeni velikosti, spreminjajo pa se njegovi konstrukcijski elementi, zmogljivost ter izvedejo druge njegove izboljšave, pri čemer pri stavbah ne gre za bistveno spremembo v zvezi z velikostjo, če se njena prostornina ne spremeni za več kakor 10 odstotkov (ZGO-1B 2007). Rekonstrukcija torej ustreza bolj udomačenemu izrazu obnova.

6 Obnova obsega načrtovalske in izvedbene ukrepe in posege, ki bodo omogočili stavbi (območju) ustrezno koristnost. Njen cilj je na podlagi predhodne ocene stanja, vrednotenja in opredelitve varovanih sestavin doseči v čim večji meri spoštovanje celovitosti in značaja stavbnega sestava, gradiv in konstrukcij ter ustrezne vsebine. Načela posegov so postopnost, nujnost in (poznejša možna) odstranitev (internetni vir 3).

7 Kot uspešna sta se izkazala t. i. ukrep 322 in 323 iz razpisa Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, s finančno pomočjo katerih se je rekonstruiralo več enot kulturne dediščine. Predmet javnega razpisa je bila dodelitev nepovratnih sredstev iz proračunskega obdobja 2007–2013, in sicer iz naslova Obnova in razvoj vasi in pa Ohranjanje in izboljševanje dediščine podeželja, kar naj bi prispevalo k izboljšanju kakovosti življenja ter zagotavljanju enakovrednejših bivalnih pogojev na podeželskih območjih (internetni vir 6).

pati kompromise na račun izgube izvorne substance, predvsem v primerih, ko je objekt, ki se prenavlja, namenjen javni uporabi. Podobno je tudi z objekti, ki so v družbeni lasti in ki bi, vsaj po mojem mnenju, morali biti zgled kvalitetne obnove, pa to ni vedno tako.

Neusklajenost varstvene zakonodaje podpoglavje

Pri posegih na objektih kulturne dediščine, predvsem tistih, ki so namenjeni javni rabi, je treba zadostiti najrazličnejšim predpisom, od gradbenostatičnih, požarnovarstvenih, zahtev varstva pri delu, sanitarno-higienskih itd., kar je seveda nesporno treba upoštevati, pa vendar bi morali pri objektih etnološke dediščine doseči neko razumno razmerje med predpisi in njihovo aplikacijo na omenjenih objektih. Najbolj kritična je problematika zagotavljanja protipotresne varnosti.

V Sloveniji so potresi ena največjih naravnih nevarnosti. Seizmografi zabeležijo vsako leto nekaj sto šibkih potresnih sunkov. Zgodovinski viri navajajo, da je bilo v preteklosti na slovenskih tleh več kot 60 rušilnih potresov. Poleg velike gmotne škode so zahtevali tudi človeška življenja. Potresno najbolj ogrožena območja so ljubljansko, idrijsko, tolminsko in krško-brežiško (...) (internetni vir 5).

V istem viru je med ukrepi za preprečevanje naravnih nesreč in zmanjševanje njihovih posledic navedena tudi »gradnja objektov, ki ljudem zagotavljajo ustrezno varnost pred možnimi učinki nesreč, npr. t. i. protipotresna gradnja, katere temelji so ustrezni predpisi in nadzor nad gradnjo«.

Leta 2005 je bil sprejet Pravilnik o mehanski odpornosti in stabilnosti objektov (Pravilnik 2005). Ta odgovornost za zagotavljanje tehnične ustreznosti stavbe nalaga na odgovornega projektanta. Pravilnik uvaja izraz evrokodov, ki so »standardi, ki določajo načela in pravila za zagotovitev varnosti, porabnosti in trajnosti objektov, opisujejo osnove njihovega projektiranja in preverjanja ter podajajo usmeritve za doseg navedenih vidikov zanesljivosti objektov« (Pravilnik 2005: 3. člen). S tem je postal evropski standard za potresno odporno gradnjo EUROCODE 8 (EC8, SIST EN 1998) uradno veljaven tudi v Sloveniji. Pravilnik o mehanski odpornosti in stabilnosti objektov določa zahteve glede projektiranja, gradnje in vzdrževanja posameznih stavb. Objekti kot tudi njihovi deli se med gradnjo ali uporabo ne smejo porušiti, na njih ne sme priti do deformacij, zaradi deformacij ne sme priti do škode na drugih delih gradbenega objekta in vgrajeni opremi, hkrati pa morajo imeti ustrezno nosilnost v primeru požara. Pravilnik se uporablja za projektiranje, gradnjo in vzdrževanje novih objektov, rekonstrukcijo obstoječih ter nadomestne gradnje. V drugem odstavku prvega člena Pravilnik izrecno navaja, da se določila uporabljajo za rekonstrukcijo, »kadar so dane tehnične možnosti za doseg zahtev iz tega pravilnika in če to ne nasprotuje pogojem varstva kulturne dediščine.« Vendar se je v praksi izkazalo, da to določilo ni usklajeno z zahtevami za požarno varnost in zvočno izolativnost objekta. Redko se sicer zgodi, pa vendar smo že imeli primere, ko je bila lastnikova želja po ohranjanju čim več avtentičnih materialov in po čim manjših posegih v objekt, spodbita v mnenjem statika o stanju objekta. Tako ta ugotovi, da so medetažne konstrukcije dotrajane, da ne omogočajo prevzemati pričakovanih vertikalnih obremenitev, kakor tudi ne povezovati zidovja v svojih ravninah v primeru

potresne obtežbe. Zaradi slabe kvalitete malte je ugotovljena prenizka nosilnost zidovja tako na vertikalne kakor tudi na potresne vplive in podobno. Temu sledi statična sanacija, ki temeljito poseže v strukturo objekta.

V zvezi z rekonstrukcijami objektov kulturne dediščine je v tem kontekstu posebej velik problem zagotavljanje tehničnih zahtev, ki jih od leta 2002 predpisuje tudi Pravilnik o toplotni zaščiti in učinkoviti rabi energije v stavbah (t. i. PURES 2002).⁸ Njihovo dosledno izpolnjevanje bi pomenilo vsaj uničenje tako vseh izvornih ometov in morebitnega fasadnega dekorja kot stavbnega pohištva na fasadah, česar nikakor ne bi smeli dopustiti. Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o graditvi objektov (ZGO-1B 2007) v 8. členu pojasnjuje, da

v objektih, varovanih na podlagi predpisov s področja varstva kulturne dediščine, lahko projektirane ali izvedene rešitve odstopajo od predpisanih bistvenih zahtev, vendar samo pod pogojem, da z odstopanjem ni ogrožena varnost objekta, življenje in zdravje ljudi, promet, sosednji objekti ali okolje.

S projektanti smo pri obnovah objektov kulturne dediščine našli »papirnato« rešitev v obliki izjave, ki jo projektant priloži gradbeni dokumentaciji, v kateri pojasnjuje odstopanje od zahtev PURES za zahtev varovanja in ohranjanja spomeniških lastnosti objekta.

Lastništvo objektov kulturne dediščine

Neurejenost lastniških razmerij

Ob obnovah objektov kulturne dediščine oz. spomenikov pogosto naletimo na delitev lastništva med več oseb oz. neurejena lastniška razmerja. Žal se konservatorji v praksi vse prevečkrat srečamo z objektom, ki so ga eden ali več lastnikov celo pripravljeno prodati ali obnoviti, a je v praksi to skoraj neizvedljivo zaradi neurejenega lastniškega statusa. Lastniki se ali ne morejo sporazumeti med seboj ali so raztepeni po svetu, morebiti celo ne več med živimi, a še vedno vodeni v zemljiški knjigi kot nosilci lastniške pravice. Postopek se zaustavi že na začetku, pri pridobivanju gradbene dokumentacije za obnovo, lastnik ne more kandidirati na javnih razpisih za sofinanciranje prenov na področju nepremične kulturne dediščine itd. ZVKD-1 v 2. odstavku 63. člena sicer govori o dopustnosti razlastitve nepremičnega spomenika, če

so spomenik ali njegove zavarovane vrednote ogrožene in če njihove ohranitve ni mogoče doseči na drug način oziroma če ni mogoče na drug način zagotoviti dostopnosti spomenika v skladu z aktom o razglasitvi. Poseg v lastninsko pravico mora biti sorazmeren javni koristi, zaradi katere pride do razlastitve.

Sama iz prakse ne poznam niti enega takega primera.

⁸ Pravilnik sicer v 2. in 3. odstavku 1. člena navaja, da velja za novogradnje in rekonstrukcije stavb, če so pri rekonstrukcijah dane tehnične možnosti za njihovo izvedbo in upoštevani pogoji varstva kulturne dediščine, pri obnovi stavb ali njihovih delov določbe tega pravilnika ne veljajo, morajo pa biti dosežene zahteve iz 12. oziroma 14. člena tega pravilnika. V 12. členu pa je definirana tako toplotna prehodnost zasteklitve kot dela zunanje gradbene konstrukcije, kateri morajo zadostiti vsi objekti ne glede na status.



Domačija Šembije 57. V novo »preobleko« odeta domačija z nameščeno tipsko ograjo na gank, streho s štrlečimi napušči in stavbno opremo iz aluminija.

Foto: Eda Belingar, Šembije, 2013



Hiša Levstikova 40. Vrtna ograja znotraj območja, razglašenega kot naselbinski spomenik.

Foto: Eda Belingar, Ilirska Bistrica, 2013

Izvedbeni vidik ohranjanja objektov kulturne dediščine

Odsotnost vzdrževanja

Osnovno vodilo pri obnovah objektov kulturne dediščine je ohranjanje pristnosti, avtentičnosti vseh njihovih sestavin. Pogosto je treba predvsem pri obnovah objektov etnološke stavbne dediščine⁹ zaradi uporabe praviloma manj kvalitetnih materialov pri gradnji ali neustreznega vzdrževanja veliko izvornih elementov zamenjati z novimi, ki objektu zagotavljajo statično stabilnost, ta pa je bistveni prvi pogoj za nadaljnjo rabo objekta. Tudi prenova se prevečkrat začne, ko je objekt že preveč poškodovan, da bi se ga dalo z minimalnimi posegi obnoviti in usposobiti za nadaljnjo rabo. Žal se obnova že popolnoma dotrajanih objektov dogaja ne le na področju dediščine, pač pa tudi v okviru tistih izbranih objektov, ki smo jih razglasili za spomenike.

Pomanjkanje avtohtonih materialov

V zvezi s prejšnjo tematiko je pereče tudi pomanjkanje avtohtonih materialov, primernih za obnove objektov kulturne dediščine. Tako npr. že več let potekajo prizadevanja strokovnih služb in tudi posameznih zainteresiranih podjetnikov za odprtje vsaj enega kamnoloma, ki bi zalagal Kras s kamnitimi ploščami, skrlami, s katerimi so pokrite skrlate strehe, vendar do danes neuspešno. Morda je vzrok temu premajhen pričakovani finančni donos de-

⁹ ZVKD-1 (2008) v 3. členu kot zvrsti nepremične dediščine opredeljuje le arheološke ostaline, arheološka najdišča, kulturno krajino, naselbinsko dediščino, varstveno območje dediščine in vplivno območje dediščine. Pozneje sprejeti Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah pa določa naslednje zvrsti nepremične kulturne dediščine: arheološka najdišča, stavbe, parke in vrtove, stavbe s parki ali z vrtovi, spominske objekte in kraje, druge objekte in naprave, naselja in njihove dele, kulturno krajino in drugo (Pravilnik 2010: 3. člen). Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD 1999) pa je v 6. členu še navajal, da so etnološki spomeniki »območja, stavbe, skupine stavb, predmeti vsakdanje rabe in oblikovani izdelki, ki izpričujejo način življenja in delo Slovencev, pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti ter drugih ljudstev na območju Slovenije«.

javnosti, ki bi jo bilo treba na novo vzpostaviti in ki podjetnike zato ne navduši do te mere, da bi se tega posla lotili. Novih skrl ni na razpolago, tako da smo tudi konservatorji v zadregi, kaj predpisati kot ustrezno nadomestno kritino v primerih, ko so skrlate strehe dotrajane in jih je treba prekriti na novo, če se hoče ohraniti objekt pod njimi. Manjše zaloge skrl imajo redki lokalni gradbeniki, pridobijo pa jih z rušenjem dotrajanih streh. Pri tem pa je v povprečju le tretjina skrl uporabnih za ponovno prekrivanje, vse druge so preveč preperete. Podobna, a kljub temu le ne tako kritična, je situacija tudi z drugimi avtohtonimi materiali. Težko se dobi primerno uležano apno za izdelavo kvalitetnih malt in ometov ter beljenje, tudi les za izdelavo skodel, ostrešij in preostalega stavbnega pohištva ni več tisto, kar je bil včasih. Industrija je že začela izdelovati pripravljene zmesi za apnene malte in omete, ki imajo to dobro lastnost, da so preverljive sestave in kakovosti, niso pa primerne za vse vrste posegov.

Izginjanje tradicionalnih znanj s področja stavbarstva

Navkljub trudu, da bi ljudi osvestili o primernosti uporabe izvornih materialov pri obnovah, npr. rabe apnenih ometov, apnene malte, namestitve lesenega stavbnega pohištva, opustitve izvedbe neprimerne toplotne izolacije na fasade, ki tem ne omogoča prezračevanja, ipd., pri tem nismo prav uspešni. Ta znanja ljudje prepočasi sprejemajo kot koristna in edina primerna pri obnovah objektov kulturne dediščine. Je pa tudi res, da se kljub posameznim primerom, ko so investitorji pripravljani poslušati navodila strokovnih služb, zelo težko dobi izvajalce, ki bi obvladali stare tehnike in tehnologije gradnje. Zaradi izginjanja tradicionalnih znanj in tehnologij stavbarstva (zidarstva, kamnoseštva, tesarstva, mizarstva, kovaštva, štukaterstva, rezbarstva, dekorativnega slikarstva, ...) je praktično nemogoče izvajati kvalitetne projekte obnove enot kulturne dediščine. Nujno bi bilo treba vzpostaviti sisteme izobraževanja za poklice s področja obnove stavbne dediščine z znanji s področja osnovnega poklica s poudarki na tradicionalnih tehnologijah in avtohtonih materialih ter večšinah izdelave zahtevnih arhitekturnih elementov in izdelkov po tradicionalnih tehnologijah, s čimer bi se omogočilo ohr-



Hiša Zarečje 47. Levo: Na novo in na nov način prekrita hiša. Desno: Ista stavba z odstranjenimi še preostalimi elementi oblikovanja fasade in zamenjanim stavbnim pohištvom.



Foto: Eda Belingar, Zarečje, 2004, 2013

njanje, nadaljevanje in promocija tradicionalnih obrti, znanj in rokodelskih spretnosti. Veliko je pri popularizaciji in tudi raziskavah avtohtonih materialov naredil Restavratorski center, ki deluje znotraj ZVKDS. Predvsem so temeljito obdelali pripravo apna, malte iz gašenega apna, živoapnene malte ter malte za popravilo zidov. Obenem so na primeru Štanjela prikazane tudi različne izvedbe ometov (internetni vir 7).

Izvajanje neustreznih gradbenih posegov na objektih in območjih kulturne dediščine

Slovenija nima umetnostnih in arhitekturnih spomenikov v svetovnem merilu, prav gotovo pa je izjemna v krajinski pestrosti in krajini prilagojeni naselbinski dediščini, pa tudi raznovrstnosti stavbne dediščine na podeželju. Žal o kvaliteti zadnje lahko govorimo le še pogojno, ne glede na to, da je na območju, na katerem delam kot konservatorica, to so občine Sežana, Komen, Divača, Kozina-Hrpelje, Ilirska Bistrica, Postojna, Pivka, večina vaških jeder evidentiranih kot naselbinska dediščina. Prav gotovo soglašam s trditvijo, da so območja naselbinske dediščine kompleksni predmeti varstva in jih ni mogoče enačiti s seštevkom posameznih objektov stavbne dediščine, ki so znotraj takega območja (Pirkovič 2005). Na zunanji videz naselja, naselbinsko podobo, njegovo pojavnost v prostoru pa v veliki meri vplivajo že posegi, ki bistveno ne posegajo v samo tlorisno strukturo naselja ali zgradbo posamezne stavbe v njem, npr. izvedba novih zunanjih ometov, ki z izvornimi nimajo prav dosti skupnega, celo izbor neustrezne barve zunanjega ometa, ki ni uglasena z barvno lestvico fasad v bližnji okolici, namestitve »modernega« stavbnega pohištva ali sprememba naklona ostrešja in strešnih napuščev ob prekrivanju streh, ko streha kot prevelik dežnik obvisi na objektu, zamejitev dvorišča ali vrta z »moderno« ograjo ipd. Kako povedna je določba o fasadi (čelu, licu poslopja) v Stavbnem redu iz leta 1875, ki pravi: »Na ulice obrnjena stran poslopj (fasada) ne sme biti dobremu okusu zoperna (nasprotna) ter je prepovedano hiše nabarvati preživo, da v oči bode (da je za oči škodljivo)« (Stavbni red 1876: 51. člen).

Gre torej za moteče elemente, ki so sicer zamenljivi, mogoče jih je preurediti, nadomestiti z drugimi oz. izboljšati, saj historične

substance tako posamezne stavbe kot zasnove naselja niso uničili, pač pa le pokvarili vtis urejenosti in skladnosti. V kolikor so ti elementi pogosti, pa lahko tako razvrednotijo prostor, da postane za oko nepriljubljen in odbijajoč, njihov historični značaj pa je popolnoma zabrisan. Z neustrezno obnovo smo torej dosegli prav nasprotni učinek, kot smo ga želeli, ko smo se dela lotili. Hkrati pa ugotavljamo, da so uspešno izvedene obnove, predvsem naselbinske dediščine – ki pa niso same sebi namen, ponašajo se tako z videzom kot vsebino – privlačne kulise ne samo za domačine, temveč tudi za naključne obiskovalce. Ob tem je zanimiv podatek, da je Turistična zveza Slovenije, ki si je v Strateških usmeritvah (internetni vir 8) zadala »ustvarjalno, dejavno in konkretno delovati pri uresničevanju strategije slovenskega turizma«, med temeljnimi strateškimi cilji navedla ohranjanje kulturne dediščine in naravnih vrednot šele na deveto mesto! Leta 2013 je Turistična društvena organizacija Turistične zveze usmeritev, da bo

s projektnim načinom dela nadaljevala in izvajala že uveljavljene in še utemeljene nove projekte z željo, da se v njihovo izvajanje vključuje širok krog ljudi širom domovine in prispeva k dvigu kakovosti slovenskega turizma na področjih, kot so: ohranjanje kakovosti naravne in kulturne dediščine, (...)

postavila na tretje mesto.

Na območjih naselbinske dediščine naj bi se torej vsaka lokacija prilagodila tako morfologiji in zasnovi naselja kot tudi tradicionalnemu stavbnemu tipu. Na terenu opažam, da se večja število investitorjev, ki poudarjajo, da jim je vseč staro, pri tem pa želijo staro hišo porušiti, nadomestna, torej nova gradnja pa bo »ravno taka kot stara«. Večkrat se potem zgodi, da uporabijo tipične arhitekturne elemente, a na popolnoma napačen način, npr. frčado namestijo nad balkon, uporabijo elemente, značilne za nek drug stavbni tip, npr. obokano arkadno lopo, tako značilno za Pivsko, dandanes nekritično in v napačnih razmerjih nameščajo praktično povsod. Tudi frčade, sicer za Notranjsko tradicionalen element osvetljevanja podstrehe, so na terenu prisotne že v številnih razgibanih različicah, ki pa se ne zgledujejo pri izvornem



Hiša Mala Brda 13. Izvedba strešnega okna, frčade, z leseno podkonstrukcijo nad balkonom, kar ni tukajšnja značilnost. Foto: Eda Belingar, Mala Brda, 2013

oblikovanju. Za ta prostor so tujek tudi zunanji hodniki, ganki kot tudi plitke dvokapnice s čopi.

Dotaknila bi se še umeščanja upravnih in preskrbnih stavb v trški in podeželski prostor. Za njihovo oblikovanje je prevladalo prepričanje, da naj bo univerzalno, tako da se ne prilagaja posameznemu okolju. Predvsem naj bi bili ti objekti od daleč prepoznavni, kar pa se v večini primerov izkaže kot »očem škodljivoc«. Pri tem zadoščata že njihova velikost ali barvna ekskluzivnost fasad. Omenim naj samo pred leti izvajane vpadljive modre fasade poslopij ekspozitur Ljubljanske banke ali prepoznavne rdeče poudarke Mercatorja in vseh preostalih poslovalnic velikih trgovskih verig, pa še bi lahko našli primere. Prostor zlasti razvrednotijo v sama vaška in trška jedra postavljene bencinske črpalke, ki so v tem okolju oblikovane popolnoma enako kot npr. ob avtocesti.

Sklep

Sama menim, da bi morali prav na področju ohranjanja,¹⁰ varstva¹¹ in zaščite¹² registrirane kulturne dediščine, pri čemer še zlasti poudarjam naselbinsko dediščino, tako država kot tudi izvajalci javne službe za varstvo nepremične dediščine vložiti maksimalen napor, da zadržimo proces degradacije, ki se na tem področju vsakodnevno dogaja. Temeljni kamen varstva bi bil položen s posredovanjem zavedanja o vrednosti dediščine najmlajšim in vsem nadaljnjim generacijam, in vsi naslednji koraki, ki bi temu sledili, bi bili samo dopolnitev tega. Res pa je, da je treba z vzgojo začeti že v mladih letih. Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport se tega v Predlogu Vladi (internetni vir 9), nedvomno zaveda.

10 'Ohranjanje' (angl. *conservation*) je najširši pojem. Združuje vse vrste politik, strategij, zakonskih, upravnih in tehničnih ukrepov ter dejavnosti, povezanih z dediščino (internetni vir 4).

11 'Varstvo' (angl. *protection*) je podrejen pojem in obsega predvsem zakonsko, upravno in strokovno dejavnost (prav tam).

12 'Zaščita' (angl. *preservation*) pomeni konkretne ukrepe in delovanje, katerih namen je preprečevanje neželenih sprememb in slabšanja stanja dediščine (prav tam).



Vaški trg s spomenikom padlim borcem in z opuščeno staro šolo. Foto: Eda Belingar, Komen, 2013

Kulturno-umetnostna vzgoja kot temeljna pravica posameznika mora biti del vseživljenjskega učenja, zato je treba vsem, zlasti pa otrokom in mladini, zagotoviti kakovostno in načrtno kulturno-umetnostno vzgojo, ki omogoča spoznavanje različnih področij umetnosti, razvijanje kritičnega odnosa do njih, spoznavanje kulture in kulturne dediščine lastnega naroda ter drugih kultur – spodbujanje medkulturnega dialoga.

Žal pa Ministrstvo že v naslovu ugotavlja, da postajajo te za številne otroke kljub subvencijam, ki jih tako država kot občine namenjajo za kulturne dejavnosti, za veliko število otrok zaradi finančne stiske nedostopne. Na tem mestu bi spet poudarila vlogo države, ki bi jo v tem procesu morala odigrati kot tisti člen, po katerem bi se državljanji lahko zgledovali. Morda za začetek z večjim kosom proračunske pogače, ki ga nameni varstvu dediščine t. i. ljudskega stavbarstva.

Literatura

DELAK KOŽELJ, Zvezda: *Financiranje kot osrednji vidik politike varstva nepremične kulturne dediščine = Cultural heritage funding as a central aspect of immovable cultural heritage protection policy*. Ljubljana: ZVKDS, 2010, 280–305.

GRMEK, Gregor: *Vpliv zakona o varstvu kulturne dediščine na revitalizacijo starih mestnih jeder*. [b. n. k.: G. Grmek]. 2011 (neobjavljeno magistrsko delo).

HAZLER, Vito: *Podreti ali obnoviti?: Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem*. Ljubljana: Rokus, 1999.

KOZAR-MUKIČ, Marija: Raziskovalna prizadevanja za etnološko podobo Porabja. V: Rajko Muršič in Mojca Ramšak (ur.), *Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika SED; 23), 1995, 254–260.

PIRKOVIČ, Jelka: *Celostno ohranjanje naselbinske dediščine*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2005.

SAPAČ, Igor: *Rekonstrukcijski posegi v zgodovinskih urbanih naselbinah na Slovenskem*. Ljubljana: [I. Sapač], 2008 (neobjavljena doktorska disertacija).

RAVNIK, Mojca: Družina in sorodstvo v slovenskem Porabju, v Prekmurju in slovenski Istri. *Traditiones* 28/1, 1999, 331–342.

SEDEJ, Ivan: *Sto najlepših kmečkih hiš na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 1989.

ŠARF, Fanči: Domovi v Draščih s posebnim pogledom na stanovanjsko raven. *Slovenski etnograf* 20, 1967, 6–37.

MLINAR, Ana (ur.): *Zaštita i očuvanje tradicijske kulturne baštine = Varstvo nepremične etnološke dediščine: Zbornik radova: Tema drugog simpozija Tradicijska kulturna baština kao resurs gospodarskog razvoja države = Nepremična kulturna dediščina kot resurs gospodarskega razvoja države: II Simpozij etnologa konzervatora Hrvatske i Slovenije, Starigrad-Paklenica, 6., 7. i 8. lipnja 2001, Hrvatska*. Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel, 2003.

Zakoni, pravilniki in uredbe

Pravilnik o mehanski odpornosti in stabilnosti objektov. Ur. l. RS, št. 101/2005.

PURES: Pravilnik o toplotni zaščiti in učinkoviti rabi energije v stavbah. Ur. l. RS, št. 42/2002.

Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah. Ur. l. RS, št. 102/2010.

Stavbni red (postava o stavbah), veljaven za vojvodstvo Kranjsko od 25. oktobra 1875. Ljubljana: Samozaložba, 1876 (preslikava v knjižnici ZVKDS, OE Nova Gorica).

ZVKD: Zakon o varstvu kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 7/99.

ZVKD-1: Zakon o varstvu kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 16/2008.

ZGO-1B: Zakon o graditvi objektov. Ur. l. RS, št. 126/2007.

ZGO-1-UPB1: Zakon o graditvi objektov. Ur. l. RS, št. 102/2004.

ZVKDS: Pojasnilo v zvezi z 31. členom ZVKD-1: stavbna dediščina. Dopis št. 3510-45/2008/1, 21. 7. 2008.

Internetni viri

Internetni vir 1: ZVKDS: Kulturna dediščina Slovenije; <http://www.zvkds.si/sl/kulturna-dediscina-slovenije/>, 13. 9. 2013.

Internetni vir 2: ZVKDS: Nasveti za lastnike; <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/nasveti-za-lastnike/kulturna-dediscina/>, 11. 2. 2013.

Internetni vir 3: ZVKDS: Varstvo dediščine: Terminološki slovar; <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/varstvo-kulturne-dediscine/terminoloski-slovar/>, 13. 9. 2013.

Internetni vir 4: ZVKDS: Varstvo dediščine: Varstvo kulturne dediščine; <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/varstvo-kulturne-dediscine/o-kulturni-dediscini/ohranjanje-kulturne-dediscine/>, 13. 9. 2013.

Internetni vir 5: Agencija RS za okolje: Naravne in druge nesreče; <http://www.arso.gov.si/varstvo%20okolja/poro%C4%8Dila/poro%C4%8Dila%20o%20stanju%20okolja%20v%20Sloveniji/nesrece.pdf>, 14. 3. 2013.

Internetni vir 6: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano: Javni razpisi; http://www.arhiv.mkgp.gov.si/si/javne_objave/javni_razpisi, 6. 2. 2013.

Internetni vir 7: ZVKDS: Restavratorski center; <http://www.rescen.si/index.php?id=43>, 18. 3. 2013.

Internetni vir 8: Turistična zveza Slovenije: Strateške usmeritve; <http://www.turistica-zveza.si/smeri-razvoja-tdo.php?stran=4>, 13. 2. 2013.

Internetni vir 9: ZUPANČIČ, Boris: Predlog 3775: Predrage šolske in otroške dejavnosti, 22. februar 2013; http://predlagam.vladi.si/webroot/files/3775_PVS%203775%20MIZKS.pdf, 18. 3. 2013.

Ethnological Architectural Heritage: Nuisance or an Opportunity

Ethnologists employed in the regional offices of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia as ethnologists – conservators carry out their work tasks under statutory powers. As they are obliged to issue appropriate acts relating to the preservation and conservation of cultural heritage they acquire in the course of their daily work firsthand knowledge of events in a particular locale. Unfortunately they still receive too many applications for the authorization of demolition and reconstruction at the site of the demolished structure. Although they previously require detailed technical documentation of the original structure the fact that the demolished object no longer exists cannot be denied. Circumstances are equally difficult even when reconstruction requires taxpayers' money. Especially if the reconstruction is intended for public use the conservator is forced to settle for a compromise due to building regulations and technical details. Simultaneously objects intended for public use have to comply with the strict engineering rules which are frequently in violation of the principles of the conservation of cultural heritage. Due to the general use of building materials of inferior quality, or inadequate maintenance of the existing structures, many of the original elements need to be replaced by new ones, which is in conflict with the fundamental principle of cultural heritage restoration, which calls for the preservation of authenticity of all its elements. Another frequent difficulty in the restoration process concerns the ownership of cultural heritage as there may be several owners who cannot come to an agreement about ownership. Even minor interventions that otherwise do not interfere with the building itself may affect the general impression. Measures should be taken to ensure that even the youngest generation grows up with an awareness of the importance of cultural heritage. At the same time we should set up legislation that would protect immovable cultural heritage to a greater extent than the existing one.